

6.1. Gmina jako jednostka administracji samorządowej

W wyniku uchwalonej w 1998 r. reformy ustrojowej państwa administracja samorządowa od 1 stycznia 1999 roku uległa istotnej przebudowie. Wprowadzona została trój-szczeblowa struktura samorządu terytorialnego, działającego na dwóch poziomach – lokalnym i regionalnym. Jednostkami samorządu lokalnego są gminy i powiaty, zaś samorządu regionalnego – województwa.

Lata 90. można nazwać dekadą wzrostu świadomości obywatelskiej mieszkańców wsi. Wyraża się to np. tym, że po roku 1998 znacznie częściej niż uprzednio korzystali z przysługującego im prawa do referendum w sprawie odwołania rad gmin (por. tab. 6.1).

Organami gminy jako jednostki samorządu terytorialnego są rada gminy i zarząd. Rada gminy jest organem stanowiącym i kontrolnym, zaś zarząd – organem wykonawczym. Rada gminy pochodzi z wyborów powszechnych, bezpośrednich, równych i tajnych. Liczebność rady gminy zależy od liczby mieszkańców. Rady gmin mogą liczyć od 15 do 100 radnych. Do rady należy między innymi ustalanie zakresu działania gminy, uchwalanie programów gospodarczych, uchwalanie budżetu, ustalanie zakresu działania mniejszych jednostek tj. sołectw, uchwalanie przepisów gminnych, dysponowanie majątkiem gminy. Zarząd gminy liczący 3 do 7 osób (decyzja w sprawie liczebności zarządu należy do rady) jest wybierany przez radę gminy. Członkami zarządu gminy mogą być nie tylko radni, ale i osoby spoza składu rady, przydatne w pracach rady np. ze względu na swoje kwalifikacje. Na czele zarządu w gminach wiejskich stoi wójt lub burmistrz jeśli siedziba władz znajduje się w mieście położonym na terenie tej gminy. Do zarządu należy przede wszystkim wykonywanie uchwał rady gminy oraz zadań określonych przepisami prawa.

Wykres 6.1

Organy samorządu terytorialnego w Polsce

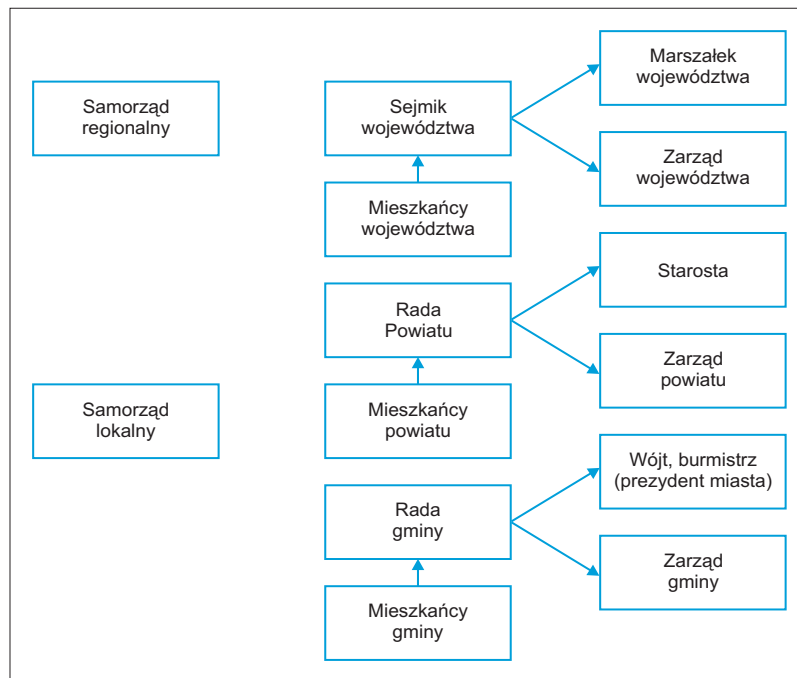

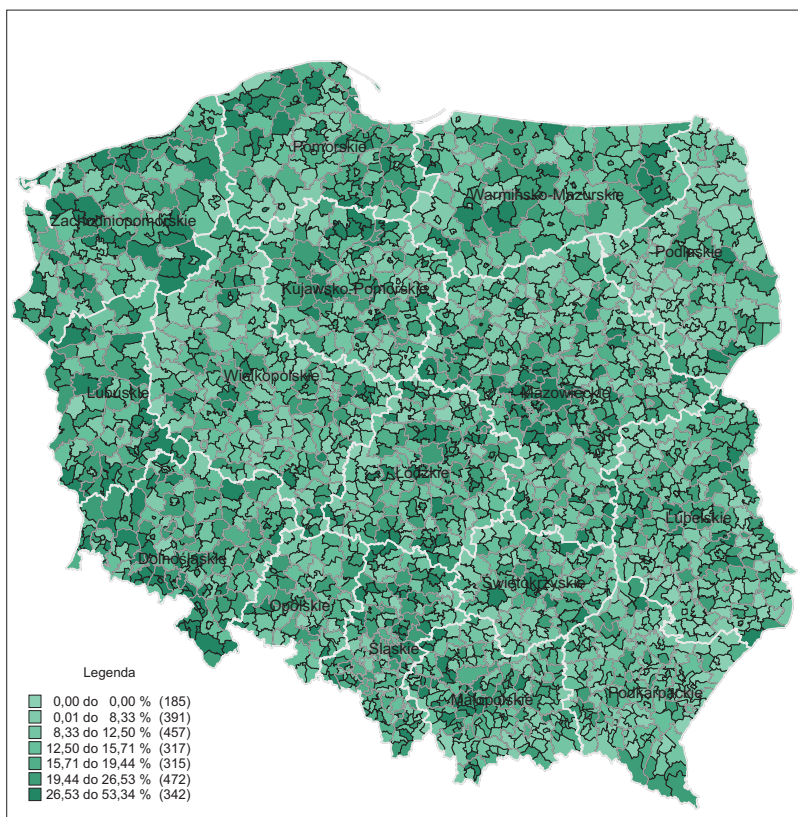
Tabela 6.1

Zestawienie wyników referendum w sprawie odwołania rad gmin przed upływem kadencji

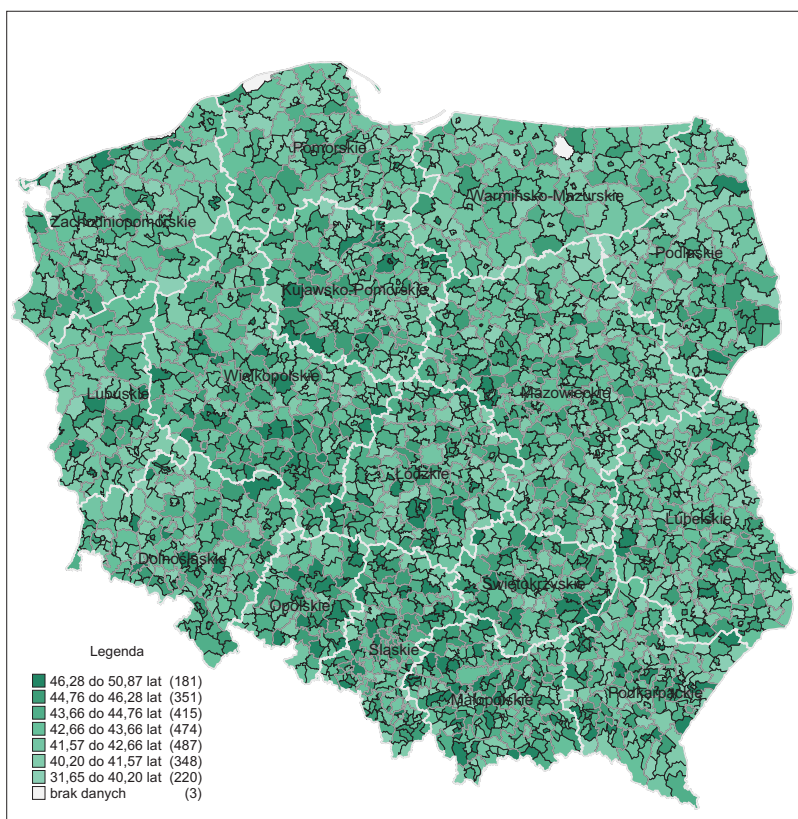
Lata	Typy rad gminnych								
	Wiejskie		Wiejsko-miejskie		Miejskie		Ogółem		
	nie-ważne	ważne	nie-ważne	ważne	nie-ważne	ważne	nie-ważne	ważne	razem
1995	8	–	4	–	13	1	25	1	26
1999	10	3	–	–	1	1	11	4	15
2000*	17	2	2	–	12	1	31	3	34

ródła: Przegląd Wyborczy, Biuletyn Informacyjny nr 12/95, s. 39; Przegląd Wyborczy, Biuletyn informacyjny nr 12/99, s. 20; Przegląd Wyborczy, Biuletyn Informacyjny nr 1–2/2000, s. 40, Przegląd Wyborczy, Biuletyn Informacyjny nr 3–4/2000, s. 37.

*Dane dotyczące roku 2000 obejmują okres od 1 stycznia do 30 kwietnia.

Mapa 6.1. Kobiety wśród radnych gmin. Stan na 31 XII 1999 r.

Mapa 6.2. Przeciętny wiek radnych gmin. Stan na 31 XII 1999 r.

Do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, nie zastrzeżone na rzecz innych podmiotów. Przepisy wyodrębniają zadania własne i zlecone. Generalnie, do zadań własnych należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb gminnej wspólnoty samorządowej. Zadania te obejmują sprawy: ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymania czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwiania odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą oraz gaz, lokalnego transportu zbiorowego, ochrony zdrowia, pomocy społecznej, w tym ośrodków i zakładów opiekuńczych, zapewnienia kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej, budownictwa mieszkaniowego, oświaty, w tym szkół podstawowych, przedszkoli i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych, targowisk i hal targowych, zieleni gminnej i zadzwień, porządku publicznego i ochrony przeciwpożarowej, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, a także cmentarzy gminnych. Jak zatem widać zakres działań gmin jest niezwykle szeroki dlatego problemy, związane z brakiem środków finansowych na ich realizację są odczuwane bardzo dotkliwie.

Budżety gmin zasilane są z trzech źródeł:

- dochody własne (dochody z podatków, opłat i majątku gmin),
- subwencje ogólne,
- dotacje celowe z budżetu państwa.

Strukturę dochodów gmin ukazuje tabela 6.3.

Okazuje się, że mimo nacisku na samorządność, budżety podstawowych jednostek samorządu terytorialnego w coraz większym stopniu uzależnione są od budżetu państwa, który w 2000 r. szacowany był na około 40%. Jeszcze gorzej sytuacja wygląda w przypadku nowo utworzonej (od 1 stycznia 1999 r.) jednostki administracyjnej jaką jest powiat. Tutaj podstawowym źródłem dochodów własnych jest zaledwie 1 procentowy (!) udział tej jednostki w ogólnej puli podatku dochodowego od osób fizycznych (por. Patrzałek 1999). Okazuje się, że udział dochodów własnych w budżetach powiatów wynosi zaledwie 5%. Lepsza jest natomiast sytuacja województw, gdzie dochody własne według szacunków stanowią około 30% budżetu (por. Bury 2000).

Tabela 6.2

Typy gmin według liczby ludności (stan w dniu 31 grudnia 1998)

Liczba ludności	Typy gmin			
	Wiejskie	Miejsko-wiejskie	Miejskie	Ogółem
Poniżej 2500	23	2	3	28
2500–4999	514	17	19	550
5000–7499	562	87	17	666
7500–9999	296	99	10	405
10 000–14 999	169	150	29	348
15 000–19 999	30	85	40	155
20 000–39 999	10	111	77	198
40 000–99 999	–	16	77	93
100 000– 99 999	–	–	26	26
200 000 i więcej	–	–	20	20
Ogółem	1604	567	318	2487

ródło: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 1999. Warszawa, GUS 1999, s. 57.

Tabela 6.3

Struktura dochodów gmin (w %)

Rok	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Dochód własny	74,5	69,5	71,9	63,6	64,2	60,8	61,7	60,3
Dotacje i subwencje	25,5	30,5	28,1	36,6	35,8	39,2	38,3	39,7

ródło: Bury A.: Dochody powiatów i województw samorządowych w świetle postanowień Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego; w: „Samorząd Terytorialny” 2000, nr 3 (111), s. 23.

6.1

Gmina jako podstawa samorządu terytorialnego w Polsce

Samorząd terytorialny został w Polsce reaktywowany na szczeblu gminnym w 1990 roku, po czterdziestoletniej przerwie. Stanowiło to jedno z najistotniejszych dokonań w procesie przechodzenia Polski od modelu państwa autorytarnego i centralnie zarządzanego do modelu demokratycznego i zdecentralizowanego. W procesie tym państwo wyodrębnia ze swego zakresu kompetencji pewien obszar władzy i przekazuje go do samodzielnego wykonywania przede wszystkim jednostkom samorządu terytorialnego. Podstawową jednostką samorządu terytorialnego jest właśnie gmina. Wprowadzenie w 1990 r. samo-

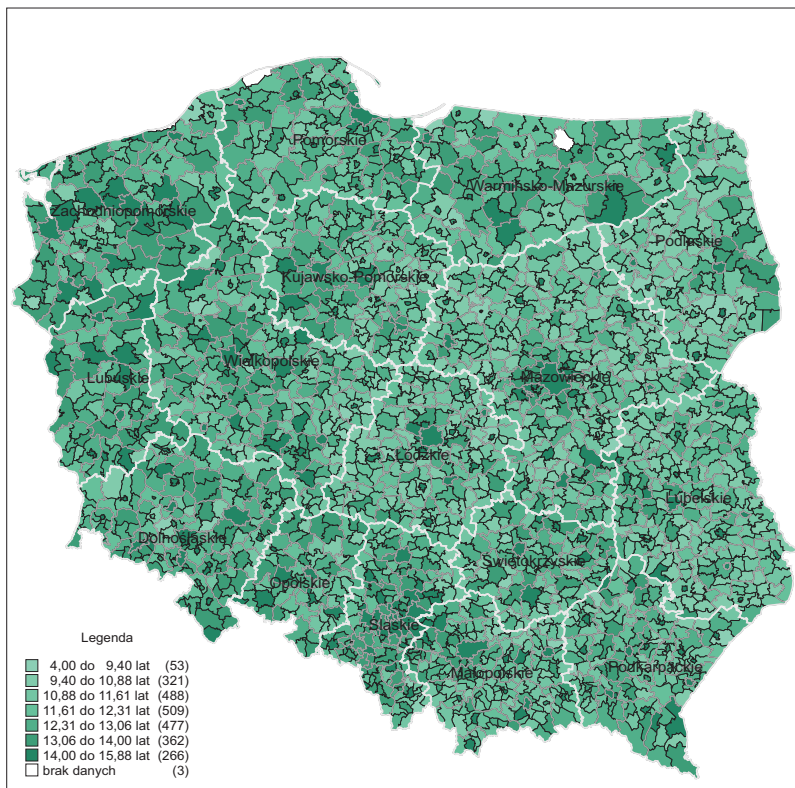
rządu terytorialnego jedynie na szczeblu gminy nie było rozwiązaniem docelowym. Od początku przewidywano powołanie ponad gminnych struktur samorządowych, jednak aż do 1998 roku nie zostało przesądzone, czy miało to oznaczać przyjęcie dwuszczeblowego (gminy i mniejsze województwa) czy trójszczeblowego (gminy, powiaty i większe województwa – regiony) modelu.

Gminie przyznano status jednostki samorządu terytorialnego stanowiącej odrębny od administracji państwa podmiot władzy publicznej, wyposażony w osobowość prawną, własny majątek oraz sądownie chronioną samodzielność. Administracja samorządowa rea-

lizuje zadania publiczne na zasadach samodzielności (we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność). Wprowadzona w 1999 r. reforma ustrojowa państwa polegała na rozszerzeniu samorządu terytorialnego poprzez powołanie nowych jednostek, jakimi stały się powiaty oraz utworzenie 16 dużych województw – regionów.

Mieszkańcy gminy wykonują władzę publiczną w formach bezpośrednich i pośrednich. Do form demokracji bezpośredniej należą: udział w wyborach władz, referendum gminne, zebranie wiejskie w sołectwie (wieś) lub osiedlowe (w mniejszych jednostkach, będących częściami składowymi gmin) oraz konsultacje społeczne.

Opracowała Barbara Jaworska-Dębska.

Mapa 6.3. Przeciętny okres edukacji szkolnej radnych gmin. Stan na 31 XII 1999 r.

6.2. Udział ludności wiejskiej w instytucjach demokracji bezpośredniej

Cechą charakterystyczną społeczeństwa obywatelskiego na wsi jest z jednej strony uczestnictwo ludności wiejskiej w ciałach parlamentarnych i samorządowych różnych szczebli, a z drugiej zakres i formy społecznej samoorganizacji.

Trudno ocenić czy i w jakim stopniu wieś polska jest odpowiednio reprezentowana w różnych instytucjach demokracji bezpośredniej. Np. aktualnie w Sejmie znajduje się jedynie 6% posłów, którzy deklarują swój związek ze wsią i rolnictwem ze względu na wykonywany zawód (rolnicy, leśnicy i lekarze weterynarii). Natomiast 7,4% ogółu parlamentarzystów deklaruje związek ze wsią poprzez miejsce zamieszkania (Wyniki..., 1997). W sumie, zarówno liczba parlamentarzystów-rolników jak i parlamentarzystów-mieszkańców wsi jest znacznie mniejsza od odsetka rolników i mieszkańców wsi w społeczeństwie polskim.

Natomiast znacznie wyższe jest uczestnictwo przedstawicieli środowiska wiejskiego wśród reprezentantów samorządów szczebla podstawowego tj. gmin. Rolnicy, leśnicy i rybacy stanowili najliczniejszą kategorię zawodową (27,2%) radnych wybranych w wyborach samorządowych w 1997 roku. Najliczniej rolnicy byli reprezentowani w gminach najmniejszych, do 4000 mieszkańców (53,8%). W gminach od 4000 do 10 000 mieszkańców stanowili 36,8%, a w gminach od 10000 do 40 000 już tylko 15,2%. W gminach liczących powyżej 100 000 mieszkańców żaden rolnik nie pełni funkcji radnego (Rocznik..., 1999). Środowisko wiejskie jest zatem znacznie lepiej reprezentowane przez swoich przedstawicieli w samorządach gminnych aniżeli w parlamencie.

Przełom polityczny lat 90. doprowadził do wielu zmian, które przerwały ciągłość instytucjonalną społeczeństwa wiejskiego. Niektóre partie i stowarzyszenia rozwiązano, inne dokonały przekształceń strukturalnych.

6.2

Związek Zawodowy Rolnictwa „Samoobrona”

Rok założenia 1991. Liczba członków około 500 tys. (według szacunków władz związku).

Założenia programowe „Samoobrona” określa mianem trzeciej drogi. Opowiada się za ładem społecznym opartym na równości wszystkich względem prawa, życzliwości społecznej i równowadze w respektowaniu interesów poszczególnych warstw społecznych.

Deklaruje równorzędność wszystkich form własności w tym społecznej i państwowej oraz pierwszeństwo pracy przed kapitałem. Opowiada się za wolnym rynkiem regulowanym przez interwencję państwa w wypadku zagrożenia dobra interesów ogólnospołecznych i narodowych. Zasadniczym prawem człowieka jest według „Samoobrony” prawo do pracy.

6.3

Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych „Solidarność”

Rok założenia 1981. Liczba członków około 400 tys.

Związek działa na rzecz ochrony własności, praw i bezpieczeństwa ekonomicznego i socjalnego swoich członków i ich rodzin. Związek deklaruje poszanowanie kultury i tradycji narodowej w swojej działalności. Opowiada się za prywatną

formą własności gospodarstwa rolnego. W sferze polityki gospodarczej związek akcentuje konieczność prowadzenia racjonalnej gospodarki zasobami ziemi, wdrażanie procesu restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa, organizowanie rynków produktów rolnych oraz rozwój infrastruktury wiejskiej. W zakresie polityki

społecznej NSZZ RI „Solidarność” uznaje: zabezpieczenie socjalne rolników, zapobieganie zjawiskom bezrobocia na wsi, zapewnienie szerszego dostępu do kultury, oświaty i nauki dzieciom i młodzieży wiejskiej oraz rozwijanie i umacnianie samorządności na wsi i wśród rolników.

Opracował: Paweł Starosta na podstawie: Tezy programowe NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” (maszynopis uzyskany od przedstawicieli władz związku).

Polskie Stronnictwo Ludowe

Rok założenia 1990. Liczba członków około 150 tys.

Polskie Stronnictwo Ludowe jest jedną z kilku partii politycznych działających na obszarach wiejskich. Powstało w wyniku przekształcenia się Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, partii działającej w okresie PRL. Dąży do ustroju społecznej gospodarki rynkowej, zakładającej równe szanse rozwoju dla wszystkich obywateli. Odrzuca doktrynę liberalną. W warstwie politycznej opowiada się za kształtowaniem demokracji integralnej

gwarantującej obywatelom nie tylko formalny dostęp do aktu wyborczego ale również dostęp do pracy, edukacji i kultury. W warstwie ekonomicznej PSL uznaje iż własność prywatna nie może być traktowana jako wyłączna forma własności w naszym społeczeństwie. Pod pretekstem wzmocnienia własności prywatnej nie należy dążyć do niszczenia własności państwowej, komunalnej a także spółdzielczej. Podstawowym zadaniem polityki społecznej jest m.in. ograniczenie bezrobocia i utworzenie powszechnego

i nowoczesnego systemu edukacji. W odniesieniu do środowiska wiejskiego program PSL zakłada: przywrócenie opłacalności produkcji rolnej, zapewnienie gospodarstwu towarowemu dochodów porównywalnych z dochodami ludności nierolniczej, ustabilizowanie rynków rolnych, wyrównywanie dochodów rolniczych dopłatami bezpośrednimi, zahamowanie bezrobocia i degradacji środowiska, zapewnienie poprawy jakości wytwarzanej żywności, wyrównywanie różnic regionalnych w kraju.

Opracował Paweł Starosta na podstawie: Dokumenty programowe. VII Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego. Warszawa 2000.

Wraz z nowym porządkiem społeczno-politycznym pojawiły się też nowe organizacje. Bez wątpienia najliczniejszą partią polityczną, wyrastającą z tradycji ruchu ludowego i stanowiącą reprezentację wsi jest PSL. Znaczący jest również wpływ AWS oraz Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD), blisko współpracującego z KZRKiOR. Według stanu z początku października do PSL należy 149,6 tys. członków. Oznacza to spadek liczby członków w tej organizacji w porównaniu do 1990 r. o ok. 12%. Swoje wpływy w środowisku wiejskim próbuje odbudować Związek Młodzieży Wiejskiej (ZMW), organizacja z dużymi tradycjami, związana zawsze z ruchem ludowym a obecnie z PSL. W czerwcu 2000 r. do ZMW należało 46,3 tys. osób.

Najliczniejszą grupą związkowców na wsi są członkowie KZRKiOR, Samoobrony i Solidarności RI. Jednakże i w ich przypadku notujemy systematyczny spadek członkostwa. W roku 1993 zarejestrowanych było 26 831 kółek rolniczych zrzeszających 1402,8 tys. członków. W 1998 liczba kółek zmniejszyła się o 15% i wynosiła 22 847. Liczba członków uległa zmniejszeniu do 1106,1 tys. Stanowi to spadek liczby członków w porównaniu do stanu z 1993 r. o 22%. Z oficjalnych danych wynika, że do kółek rolniczych jako formy związku zawodowego rolników należało w 1998 roku ok. 26,5% ogółu dorosłej (18 lat i więcej) ludności wiejskiej (Sprawozdanie..., 1999). Zmniejszyła się również liczba członków NSZZ RI „Solidarność” z 450 tys. w roku 1990 do 400 tys. w roku 1999. Jedynym związkiem notującym wzrost liczby członków (według szacunku jego władz) jest „Samoobrona”.

Popularna jest w środowisku wiejskim przynależność do Kół Gospodyń Wiejskich KGW (por. box 6.6) i Ochotniczych Straży Pożarnych (OSP), chociaż i tu obserwuje się zmniejszenie aktywności społecznej.

Krajowy Związek Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych

Rok założenia 1861. Liczba członków około 1100 tys.

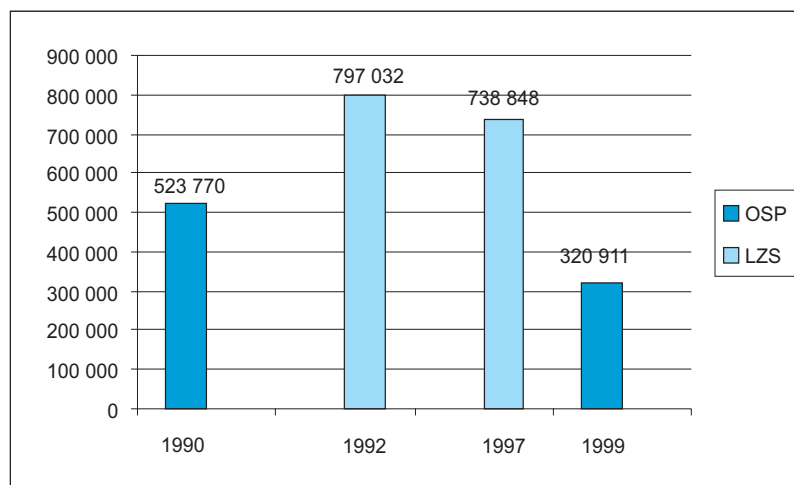
Kółka rolnicze są społeczno-zawodową organizacją rolników, posiadającą 136 letnią historię. Integralną ich częścią są autonomiczne Koła Gospodyń Wiejskich. Kółka Rolnicze, Koła Gospodyń Wiejskich i ich związki określane są mianem „Organizacji Kółek Rolniczych”. Realizują swoje zadania na wsi i w rolnictwie głównie w trzech

zakresach. Reprezentują potrzeby i bronią interesów społeczno-zawodowych rolników i ich rodzin wobec władz lokalnych i ogólnokrajowych. Prowadzą działalność organizatorską, społeczno-zawodową i kulturalno-oświatową w środowisku wiejskim. Koncentrują się również na rozwijaniu w wiejskich społecznościach lokalnych działalności technicznej, produkcyjnej, gospodarczo-organizatorskiej i doradczej.

Opracował Paweł Starosta na podstawie: Sprawozdanie z działalności Krajowego

Wykres 6.2

Zmiany liczby członków OSP i LZS w latach 1990–1999

ródło: Kultura Fizyczna w latach 1990–1999, Warszawa, GUS 2000; Społeczeństwo obywatelskie? Między aktywnością społeczną a biernością, Warszawa, CBOS 2000.

Pomiędzy rokiem 1992 a 1997 odsetek członków tej organizacji zmniejszył się o 7,3%. W 1997 roku do OSP należało 738 848 osób. W latach 1990–1998 zmniejszyła się liczba ludowych zespołów sportowych oraz ich liczebność. W 1990 r. funkcjonowało 12 047 klubów Ludowych Zespołów Sportowych, podczas gdy w 1999 – 8443. Liczba członków LZS w 1990 r. wynosiła 523 770, podczas gdy w 1999 r. 320 911 osoby. Spadek liczby członków wynosi zatem około 39% stanu z 1990 roku (Kultura fizyczna..., 2000).

W latach 90. nowym zjawiskiem było powoływanie do życia lokalnych lub regionalnych stowarzyszeń i fundacji działających na rzecz rozwoju wsi i rolnictwa. Zgodnie z danymi z 1998 r. możemy szacunkowo przyjąć, iż powstało 388 nowych organizacji, w tym 108 różnego rodzaju fundacji i 280 lokalnych lub regionalnych stowarzyszeń. W roku 2000 liczba nowo powstałych po '89 roku stowarzyszeń i fundacji wzrosła do 447. Oznacza to przyrost o 15% w ciągu dwóch lat (Organizacje..., Informator 1998).

W układzie regionalnym najwięcej nowo powstałych stowarzyszeń i fundacji działających na rzecz rozwoju wsi i rolnictwa zarejestrowano w „nowym” województwie mazowieckim. Drugą grupę pod względem aktywności stanowiły województwa o dużych tradycjach aktywności społecznej mieszkańców wsi, takie jak: małopolskie, lubelskie, dolnośląskie, podkarpackie, wielkopolskie. Do grupy trzeciej o niskim poziomie aktywności zaliczyć należy województwa: warmińsko-mazurskie, kujawsko-pomorskie, łódzkie, śląskie, zachodniopomorskie. Wreszcie do grupy czwartej o najniższym poziomie aktywności pod względem zarejestrowanych stowarzyszeń należą województwa: podlaskie, świętokrzyskie, pomorskie, lubuskie oraz opolskie.

Niewielkie zainteresowanie środowiska wiejskiego budzi natomiast działalność Izb Rolniczych, pełniących w założeniu ustawodawcy rolę dobrowolnego samorządu zawodowego rolników.

Jeśli przez aktywność społeczną rozumieć nie tylko bierne członkostwo ale i działania podejmowane na rzecz środowiska społecznego to okazuje się, że wskaźniki zaangażowania społecznego są na wsi na ogół wyższe aniżeli w wielkich miastach (por. tab. 6.4). Według aktualnych danych 20–25% mieszkańców wsi deklaruje uczestnictwo bierne przejawiające się w przynależności do jakiejś organizacji społecznej, a 20% – zaangażowanie czynne poprzez pracę na jej rzecz (Społeczeństwo obywatelskie..., 2000)

Słabość społeczeństwa obywatelskiego na obszarach wiejskich w Polsce w końcu lat dziewięćdziesiątych wynika głównie z trzech przesłanek. Po pierwsze, z powodów ekonomicznych i częściowo politycznych, osłabiono aktywność organizacji o wielowiekowej tradycji, które pomimo związków ze starym systemem władzy rozwijały w pewnym zakresie autonomiczne wobec niego działania obywatelskie i samopomocowe. Przykładem są Koła Gospodyń Wiejskich (por. box 6.6) i Ochotnicza Straż Pożarna. Po drugie, nowo powstające organizacje i stowarzyszenia często są powiązane z nowymi strukturami władzy politycznej szczebla lokalnego i centralnego, co sprzyja swoistemu upolitycznieniu obywatelskiej działalności na wsi. Po trzecie, w wielu regionach kraju brak jest tradycji i wzorów postępowania zgodnie z regułami demokratycznymi w życiu publicznym. W przeszłości reguły te nie były bowiem respektowane ani przez tradycyjną rodzinę ani przez Kościół, ani też przez struktury władzy państwowej.

6.6

Koła Gospodyń Wiejskich

Koła Gospodyń Wiejskich są najliczniejszą organizacją w kraju i dobrowolną, samorządną, niezależną i apolityczną organizacją społeczno-zawodową kobiet wiejskich. Ich tradycja sięga 130 lat. Obejmują swym zasięgiem 86% wsi w Polsce, zrzeszając około 1,1 mln członkiń w 31 tys. kół. Ich działalność obejmuje pięć głównych dziedzin, wymienionych poniżej:

- pomoc rodzinie wiejskiej w wychowaniu, kształceniu i organizowaniu wypoczynku wakacyjnego dzieci i młodzieży;

- działania na rzecz ochrony zdrowia oraz zabezpieczenia socjalnego rodzin wiejskich;

- rozwijanie różnych form przedsiębiorczości wśród kobiet, walka z bezrobociem, poszukiwanie alternatywnych źródeł dochodu, rozwijanie wielofunkcyjności;

- racjonalizowanie wiejskiego gospodarstwa domowego i działów produkcji rolnej prowadzonych głównie przez kobiety.;

- promowanie uczestnictwa mieszkańców wsi w kulturze, kultywowaniu folkloru

i sztuki ludowej jako elementu kultury narodowej.

Ponadto Koła Gospodyń Wiejskich angażują się w działania na rzecz podnoszenia statusu społecznego kobiety wiejskiej oraz wychowania młodych kobiet w duchu patriotyzmu, tolerancji, wrażliwości na krzywdę, biedę, niesprawiedliwość, zapobiegania patologiom społecznym i zwalczania ich skutków. Koła Gospodyń Wiejskich brały także udział w akcji niesienia pomocy dzieciom dotkniętym skutkami katastrofy w Czarnobylu w roku 1986.

Opracowała Barbara Tryfan przy współudziale Piotra Mazurkiewicza z wykorzystaniem tekstu Zofii Grzebisz-Nowickiej: Działalność Organizacji Kół Gospodyń Wiejskich na rzecz kobiet wiejskich i ich rodzin w latach 1990–2000.

Polska Akcja Humanitarna – dożywianie dzieci w szkołach

Polska Akcja Humanitarna (PAH) prowadzi dożywianie dzieci w szkołach wiejskich od 1996 r. Dożywianie polega na finansowaniu codziennego szkolnego posiłku dzieciom z najuboższych rodzin.

Program dożywiania dzieci znany jest jako akcja „Pajacyk”. Adresowany jest do dzieci z terenów byłych PGR-ów, zacofanych gospodarczo, o niskim poziomie kultury rolnej i dużym wskaźniku bezrobocia. Wiele rodzin nie jest w stanie sprostać wymogom transformacji ustrojowej i pozostaje bezradnych wobec zachodzących zmian. Sytuacja na wsi jest szczególnie trudna. Wiele dzieci dojeżdża każdego dnia do szkoły kilkanaście kilometrów bez zjedzenia ciepłego posiłku. Zdarzały się przypadki omdleń na lekcjach i dojadania resztek, które zostawił bogatszy kolega. Niektóre dzieci twierdzą, że chodzą do szkoły tylko ze względu na możliwość otrzymania tam ciepłej zupy. Gminne Ośrodki Pomocy Społecznej w Polsce nie mają wystarczających środków na niezbędną pomoc. Brak wykształcenia rodziców pogłębia sferę ubóstwa, a bieda zmusza dzieci do porzucania szkoły i pomocy rodzicom w zarobkowaniu.

Dożywianie dzieci w szkołach jest najlepszą formą pomocy dziecku, jego rodzinie i jego szkole. Daje gwarancję właściwego wykorzystania pieniędzy i umożliwia ich rozliczanie. Dożywianym uczniom PAH chce zapewnić przynajmniej jeden ciepły posiłek dziennie, przez okres całego roku szkolnego.

W kwietniu 1998 r. rozpoczęła się ogólnopolska zbiórka pieniędzy. W mediach pojawiła się re-

kлама drewnianego Pajacyka przygotowana bezpłatnie przez Agencję Reklamową Bates, Saatchi & Saatchi. W prasie, radiu i telewizji ukazywały się reklamy również bezpłatne. Znaczącej pomocy udzieliła Poczta Polska, która w miesiącach lipiec – wrzesień 1998 przyjmowała wpłaty na konto akcji dożywiania i specjalnymi blankietami pomagała w jej promocji nie pobierając opłat od darczyńców. W roku szkolnym 1999/2000 pomocą objętych było 1590 dzieci w 31 szkołach w Polsce i na Litwie. 501 dzieci było dożywianych w 8 szkołach na Suwalszczyźnie, 161 dzieci w 6 szkołach na Kujawach, 505 dzieci w 6 szkołach w Małopolsce (od stycznia 2000) a także 423 dzieci w 11 szkołach na Litwie – w rejonach solecznickim i święciańskim.

Natomiast rok szkolny 2000/2001 rozpoczęto z budżetem 600 tys. zł. Dożywianiem objęto 2050 dzieci w 29 szkołach. Aktualnie na pomoc w dożywianiu oczekuje kilka tysięcy dzieci. Akcja dożywiania prowadzona jest przez PAH tylko w niektórych miejscach w Polsce. Niemniej z nadesłanych, wypełnionych przez dyrektorów szkół ankiet wynika, że co najmniej kilka tysięcy dzieci w różnych regionach kraju powinno pilnie zostać objętych dożywianiem.

Wyżywienie jednego dziecka przez cały rok szkolny kosztuje średnio 500 zł. PAH stale poszukuje firm, organizacji i osób prywatnych, które objęłyby stałą opieką poszczególne szkoły lub dzieci. Fundacja może działać tylko w miarę pozyskanych środków – dzięki wpłatom i darowiznom.

Opracowała Janina Ochojska; więcej: www.pah.ngo.pl

Tabela 6.4

Czy Pan(i) poświęca swój wolny czas na działalność w którejś organizacji, stowarzyszeniu, ruchu, klubie lub fundacji? Chodzi o udział w pracy tej organizacji a nie tylko o przynależność do niej/nich (odpowiedzi pozytywne w %)

	Wieś	Miasto do 20 tys.	Miasto pow. 20 tys.	Ogółem
Organizacje działające na rzecz szkolnictwa i oświaty	6,2	5,1	5,0	5,5
Ochotnicza Straż Pożarna	4,6	0,8	0,5	2,0
Związki zawodowe	2,7	4,1	6,3	4,8
Organizacje i ruchy religijne	3,5	7,8	3,3	3,9
Organizacje charytatywne działające na rzecz dzieci	2,9	0,5	3,7	2,9
Organizacje charytatywne działające na rzecz innych	2,8	1,7	3,0	2,8
Organizacje kobiece np. Koła Gospodyń Wiejskich	2,8	1,3	0,5	1,5
Organizacje młodzieżowe	1,7	2,8	2,0	2,0
Samorządy gminne	2,2	1,4	0,6	1,3
Partie lub stowarzyszenia polityczne	1,0	0,4	0,8	0,8

ródło: Dane pochodzą z badania „Państwo i obywatel” zrealizowanego przez CBOS w grudniu 1999 roku. Dane w przekrojach terytorialnych obliczono w CBOS.

Fundacja Wspomagania Wsi

Organizacja ta powstała w wyniku połączenia dwóch instytucji pomocowych powołanych przez Kościół: Fundacji Zaopatrzenia Wsi w Wodę w roku 1988 oraz Fundacji Rolniczej w 1991 r. Jej misją jest wspieranie rozwoju obszarów wiejskich poprzez finansową oraz organizacyjną pomoc dla gospodarczych oraz społecznych inicjatyw mieszkańców tych obszarów. Szczególne znaczenie mają działania związane z poprawą stanu infrastruktury technicznej i społecznej, podnoszenie poziomu edukacji młodzieży wiejskiej i przygotowywanie jej do stawiania czoła wyzwaniom nowoczesności, a także prace na rzecz ochrony środowiska.

Do najbardziej wartościowych dotychczasowych osiągnięć Fundacji i jej poprzedniczek zaliczyć trzeba przede wszystkim: finansowe

wspomaganie budowy wodociągów w ponad 2500 wsi, sieci kanalizacyjnych (115 wsi), zbiorczych i przydomowych oczyszczalni ścieków (odpowiednio 89 i 2650), popieranie rozwoju małych przedsiębiorstw, prowadzenie akcji szkoleniowych (ponad 15 000 uczestników) oraz prace publikacyjne, programy wymiany młodzieży wiejskiej z zagranicą, finansowe wspieranie bibliotek wiejskich (ok. 50 000 NPL). Realizacja tych prac była możliwa dzięki specjalnym programom mikro-pożyczek prowadzonych, bez udziału banków bezpośrednio przez Fundację na sumę blisko 7,5 mln NPL oraz mikrokredytów sięgających kwoty 41 mln NPL.

Głównymi sponsorami Fundacji są Kongres USA, Fundacja Forda, rząd niemiecki oraz kanadyjski.

Opracował Janusz Czamarski na podstawie internetowych stron Fundacji Wspomagania Wsi; więcej: www.fww.org.pl

Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych

Tradycje Uniwersytetów Ludowych sięgają okresu międzywojennego i działalności pedagogiczno-społecznej Ignacego Solarza. Do najbardziej znanych należały wtedy placówki w Gaci koło Przeworska oraz w Szycach pod Krakowem. Ta ostatnia funkcjonowała w tym okresie pod patronatem Związku Nauczycielstwa Polskiego. Głównym jej zadaniem było krzewienie kultury, ideologii chłopskiej oraz wiedzy

w tym środowisku. Po wojnie działalność Towarzystwa została zawieszona w roku 1949. Wznowienie działalności nastąpiło dopiero w roku 1984. Aktualnie Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych jest zorientowane na działalność samokształceniową różnych grup ludności wiejskiej. W strukturze TUL znajduje się 20 oddziałów regionalnych oraz 100 środowiskowych. TUL ma do swojej dyspozycji 5

ośrodków stacjonarnych. Wydaje kwartalnik „Młodzież – Kultura – Wieś. Polski Uniwersytet Ludowy”. W radiu emitowany jest „Radiowy Uniwersytet Ludowy”. Programy kształcenia obejmują edukację regionalną, obywatelską, ekologiczną i kulturalną. Integralnym elementem TUL jest Biblioteka Uniwersytetów Ludowych. TUL jest aktualnie ruchem społecznym i nie prowadzi rejestracji członków.

Opracował Paweł Starosta na podstawie: Turowski L. (1983): *Patrzeć szeroko i daleko. Dziedzictwo pedagogiczne Ignacego Solarza*. Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze oraz „Młodzież – Kultura – Wieś. Polski Uniwersytet Ludowy”, nr 2 (41)/1999; 4(43)/1999; 1(44)/2000; 4 (46)/2000.

Organizacje pozarządowe działające na rzecz wsi i rolnictwa

Zgodnie z bazą danych organizacji pozarządowych działających na rzecz wsi i rolnictwa opracowanej przez Fundację na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA) pod koniec 2000 roku ich liczba sięga blisko 500. Zakres ich działalności jest niezwykle zróżnicowany. Głównym celem większości z nich jest aktywizacja środowiska wiejskiego, pomoc bezrobotnym, szeroko pojęta edukacja tak młodzieży jak i dorosłych, pomoc osobom niepełnosprawnym czy w końcu wspieranie rozwoju gospodarczego poszczególnych gmin i powiatów. Istnieją organizacje pozarządowe których działalność skierowana jest na całą Polskę np. Fun-

dacja Wspomagania Wsi, Związek Gmin Wiejskich RP, Związek Młodzieży Wiejskiej, Fundacja Spółdzielczości Wiejskiej czy Samoobrona, jednak zdecydowana większość działa w obrębie własnej gminy lub powiatu. Szczególną część organizacji pozarządowych działających dla polskiej wsi stanowią organizacje ekologiczne. Ich działania skierowane są głównie na budowanie świadomości ekologicznej mieszkańców wsi, ochronę rzadkich gatunków zwierząt i roślin oraz pobudzanie i wspieranie lokalnych inicjatyw ekologicznych. Przykładami takich organizacji mogą być Północno-Podlaskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Fun-

dacja Ekologiczna Ziemi Legnickiej Zielona Akcja, Fundacja Cor-Eko-Vita z Poznania czy Fundacja Ekologiczna Aquatica z Żywca.

Mimo dużej różnorodności działań wydaje się, iż nadal istnieje miejsce dla nowych organizacji, które docierałyby ze swym programem na obszary wiejskie. Liczba działających organizacji pozarządowych w obrębie wsi stanowi jednak znikomy procent wszystkich takich organizacji aktywnych na terenie Polski. Jednocześnie do tej pory nie opracowano całościowej bazy danych na temat konkretnych rezultatów osiągniętych przez te organizacje.

6.3. Udział ludności wiejskiej w wyborach parlamentarnych i samorządowych

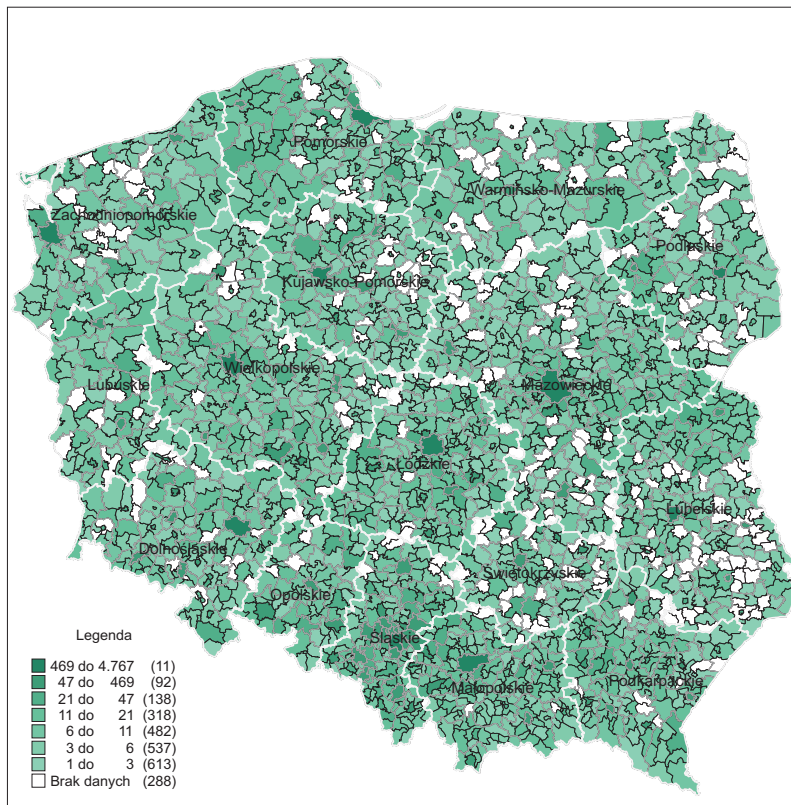
Analizując aktywność wyborczą mieszkańców wsi warto przypomnieć, że dopiero od roku 1989 współcześni Polacy mogą korzystać z mechanizmów właściwych demokracji. Wcześniej przez ponad pół wieku głosowano na jedną, narzuconą listę kandydatów (reprezentujących partię komunistyczną i jej sojuszników, w tym partię chłopską tj. Zjednoczone Stronnictwo Ludowe). Takie specyficzne „wybory” stanowiły rytuał nie mający wiele wspólnego z regułami demokracji. Od lat 50. do 70. w tym spektaklu uczestniczyła zdecydowana większość Polaków (według oficjalnych statystyk – powyżej 90%), w tym również mieszkańców wsi.

U schyłku komunizmu frekwencja w głosowaniach spadała. Absencja stawała się – paradoksalnie – wskaźnikiem aktywnej opozycyjności. Ten polityczny bojkot objął również środowiska wiejskie – zwłaszcza w znanej z długich tradycji ruchu ludowego Małopolsce.

Od roku 1989 wybory stały się w Polsce podstawowym, oczywistym elementem utrwalającej się demokracji. Od wiosny 1989 r. do jesieni roku 2000 Polacy mogli uczestniczyć piętnaście razy w powszechnych głosowaniach rozstrzygających o ważnych kwestiach politycznych. Pięć razy głosowali w wyborach parlamentarnych (dwie tury w roku 1989 oraz jednokrotnie w latach 1991, 1993, 1997), również pięć razy w prezydenckich (dwie tury w latach 1990 i 1995 oraz jedna w roku 2000), trzy razy w samorządowych (1990, 1994, 1998) oraz dwa razy w referendach (w 1996 r. o powszechnym uwłaszczeniu obywateli, wiosną roku 1997 – konstytucyjne).

Jeśli pominąć – ze względu na specyfikę – drugą turę wyborów parlamentarnych z roku 1989 frekwencja w tych głosowaniach wahała się od 30–35 do 60–65% osiągając maksimum w drugiej turze wyborów prezydenckich z 1995 r. (ponad 68%). Poziom wyborczej aktywności mieszkańców wsi nie odbiegał jakościowo od zachowań ludzi z miast. Zmieniające się w kolejnych głosowaniach, różnice między frekwencją w miastach i na wsi były mniejsze od wewnętrznych różnicowań pomiędzy stopniem wyborczej mobilizacji mieszkańców i miast i wsi w różnych regionach Polski.

Najbardziej aktywne były społeczności wsi z Wielkopolski i Małopolski a więc regionów charakteryzujących się najdłuższymi tradycjami uczestnictwa w życiu publicznym i gospodarczym.

Mapa 6.4. Fundacje oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne w gminach miejskich, miejsko-wiejskich i wiejskich. Stan na 31 XII 1999 r.

Relatywnie bierni byli zazwyczaj mieszkańcy wsi z zachodniej i północnej części Polski – obszarów na których do roku 1989 dominowała państwowa własność ziemi.

Niską frekwencję odnotowywano również na terenach centralnej Polski charakteryzujących się relatywną słabością więzi społecznych.

Interesująco ewoluowały polityczne wybory mieszkańców wsi. W poszukiwaniu swej skutecznej, politycznej reprezentacji kilkakrotnie zmieniali oni swe preferencje.

W roku 1989 większość mieszkańców wsi, w tym rolników, poparła „Solidarność” odrzucając tym samym zdecydowanie nie tylko partię komunistyczną ale także powiązane z nią ZSL. Czyniły tak zwłaszcza społeczności silniej zintegrowane, z tradycjami antykomunizmu, w tym antykomunistycznego ruchu ludowego.

Wybór ten, przy malejącej frekwencji, potwierdzili mieszkańcy wsi w wyborach samorządowych wiosną roku 1990. Liderami utworzonych właśnie demokratycznych rad gmin stali się głównie ludzie związani z ludowym nurtem obozu solidarnościowego, rzadziej – apolityczni przywódcy środowisk wiejskich oraz członkowie przekształcającej się partii ludowej, która ostatecznie przybrała historyczną nazwę Polskiego Stronnictwa Ludowego (por. box 6.4).

Liberalna strategia gospodarcza realizowana przez rządzący obóz solidarnościowy w latach 1989–93 spowodowała, że środowiska wiejskie, płacące szczególnie wysokie koszty ekonomicznej transformacji kraju, przeszły stosunkowo szybko do opozycji. W wyborach z roku 1993 bardzo już opozycyjni rolnicy i znaczna część pozostałych środowisk wiejskich poparli PSL. Zdobywa ono w skali kraju ponad 15% głosów, na wsi – 34%, wśród rolników – 52%. Współtworzące w latach 1993–97 koalicję rządową z Sojuszem Lewicy Demokratycznej PSL uzyskało dobry wynik również w kolejnych wyborach samorządowych (1994). Nastąpiło to kosztem słabnących wyraźnie solidarnościowych nurtów ruchu ludowego. We wsiach Małopolski i Podlasia – mimo sukcesów PSL – znaczące wpływy utrzymały natomiast związane z „Solidarnością” ugrupowania prawicowo-narodowe.

Choć po roku 1993 premierem rządu był (do roku 1995) lider PSL W. Pawlak, to również ta, lewicowo-ludowa koalicja nie potrafiła w pełni sprostać oczekiwaniom polskiej wsi. Wahadło politycznych nastrojów zaczęło ponownie przesunąć się z lewa na prawo. Słabnąć zaczęło równocześnie poparcie dla PSL. W wyborach prezydenckich 1995 roku lider PSL zyskał tylko nieco ponad 4% głosów, zaś w drugiej turze głosowania głosy wsi podzieliły się niemal po połowie na kandydatów lewej i prawej strony politycznego spektrum.

W 1997 roku wahadło nastrojów znajdowało się bardziej na prawo. Największe poparcie mieszkańców wsi uzyskiwała centroprawicowa Akcja Wyborcza Solidarność. Najliczniej głosowały na nią tradycyjnie prawicowe i solidarnościowe wsie Małopolski, Podlasia i Kaszub.

Już po roku, w wyborach samorządowych, wpływy AWS w gminach lekko osłabły na korzyść opozycyjnego PSL oraz docierającego szerzej na wieś (choć głównie poza środowiska rolnicze) Sojuszu Lewicy Demokratycznej. Proces ten pogłębił się wyraźnie pod wpływem trudności ekonomicznych, które zdecydowanie zaostrzyły się na wsi w końcu 1998 roku. W początkach roku 1999 doszło do licznych, rolniczych protestów, w tym blokad dróg. Zwiększyły one popularność radykalnego związku „Samoobrona” (por. box 6.2).

Jesienią 2000 r. w wyborach prezydenckich lider AWS uzyskał na wsi podobny wynik jak lider PSL (po ok. 15%). Wśród rolników jednak przegrał (zdobył ok. 14% głosów, podczas gdy prezes PSL – 31%). Głosami rolników prezes PSL wygrał rywalizację również z liderem „Samoobrony”. Jednak niewiele więcej rolników (34%) oraz prawie połowa ogółu mieszkańców wsi głosowało na aktualnie urzędującego prezydenta.

6.4. Prestiż społeczny ludności wiejskiej

Badania nad hierarchią prestiżu zawodów na reprezentatywnych próbach losowych dorosłych mieszkańców Polski prowadzone są w odstępach kilkuletnich, począwszy od 1975 roku. Systematyczne pomiary pozwalają śledzić dynamikę przesunięć prestiżu poszczególnych zawodów na skali poważania oraz pośrednio wnioskować o zmianach, jakim podlega postrzeganie struktury społecznej i system wartości Polaków.

Z porównania rang zawodów¹, jakie uzyskiwano w badaniach w latach 1975, 1987, 1995, 1996 i 1999 wynika, że rolnik sytuuje się w dolnych partiach środkowej części rankingu. Należy do kategorii zawodów cieszących się bardzo dużym i dużym poważaniem maksimum dwóch piątych respondentów, tzn. takich zawodów, które mają częściej średnie poważanie niż duże. Podobną pozycję jak rolnik zajmują w rankingu właściciel małego sklepu, referent w biurze, radny w gminie oraz makler giełdowy. Przez wiele lat rolnik indywidualny miał względnie stabilną pozycję w rankingu zawodów. Począwszy od 1996 roku pozycja ta uległa wyraźnemu obniżeniu. Poważanie dla zawodu zmalało z 52% do 36%. Rolnik przesunął się z pozycji dwiętnastej na szesnastą. Podobnie jak w przypadku rolnika, wyraźnemu obniżeniu uległ autorytet zawodu górnik oraz dziennikarz. Stabilną pozycję na skali prestiżu mają natomiast zawody najbardziej i najmniej poważane. Od lat najwyższą pozycję w hierarchii prestiżu zawodów zajmują: profesor uniwersytetu, lekarz, nauczyciel oraz sędzia, najmniejszym szacunkiem darzony jest robotnik niewykwalifikowany oraz działacz partii politycznej. Zawód rolnika najwyżej ceniony jest przez osoby starsze, powyżej 55 roku życia, z wykształceniem podstawowym, gorzej sytuowane materialnie, mieszkające na wsi, pracowników fizyczno-umysłowych i samych rolników. Najniższym poważaniem darzą go osoby pracujące na własny rachunek.

Zmiany pozycji prestiżu mierzone wielkością znormalizowanej średniej na przestrzeni ostatnich 25 lat przedstawiają się następująco: 1975 – 51, 1987 – 66, 1995 – 61, 1996 – 63, 1999 – 56 (por. tab. 6.5.)

¹ W celu określenia prestiżu zawodów respondenci posługują się 5. punktową skalą. Odpowiadają czy dany zawód darzą bardzo dużym, dużym, średnim, małym lub też bardzo małym poważaniem.

Rangę zawodu w hierarchii prestiżu wyznaczają liczby ocen wskazujące na bardzo duże i duże poważanie łącznie. Do pomiaru dynamiki zmian prestiżu służy średnia ocen znormalizowanych. Normalizacja ocen polega na tym, że ocenom poważania przypisuje się wartości liczbowe: bardzo duże – 100, duże – 75, średnie – 50, małe – 25, bardzo małe – 0.

Tabela 6.5

Zawody i funkcje. Średnie ocen prestiżu zawodów w badaniach ogólnopolskich*

Znormalizowane średnie ocen prestiżu zawodów w badaniach ogólnopolskich						
	'75	'87	'95	'96	'99	zmiany*
Profesor uniwersytetu	90	87	80	79	81	+2
Lekarz	86	82	75	74	73	-1
Nauczyciel	77	79	72	72	71	-1
Sędzia	-	-	71	69	70	+1
Górnik	72	83	72	74	66	-8
Inżynier pracujący w fabryce	72	69	66	65	65	-
Pielęgniarka	-	-	-	-	65	b.d.
Dyrektor fabryki	76	79	64	61	64	+3
Oficer zawodowy w randze kapitana	65	65	66	64	63	-3
Wojewoda	-	-	-	-	63	b.d.
Przedsiębiorca, właściciel dużej firmy	-	-	60	58	62	+4
Dziennikarz	71	71	67	64	61	-3
Policjant	-	-	62	60	61	+1
Burmistrz	-	-	-	-	60	b.d.
Starosta	-	-	-	-	59	b.d.
Minister	85	78	62	60	59	-1
Tokarz, robotnik wykwalifikowany	65	64	60	63	58	-5
Rolnik indywidualny na średnim gospodarstwie	51	66	61	63	56	-7
Posel na Sejm	-	-	58	51	56	+5
Makler giełdowy	-	-	53	54	56	+2
Ksiądz	69	69	55	56	55	-1
Radny gminny	-	-	-	-	54	b.d.
Właściciel małego sklepu	45	55	52	54	53	-1
Referent w biurze	42	46	51	52	53	+1
Działacz partii politycznej	-	-	46	45	47	+2
Robotnik budowlany niewykwalifikowany	38	44	46	47	45	-2

ródło: Prestiż zawodów. Komunikat z badań. Warszawa, CBOS marzec 1999.

* Przeciętna zmiana prestiżu w porównaniu z ostatnim pomiarem w roku 1996, mierzona różnicą średnich ocen znormalizowanych.

Powyższe dane obrazują pewną szerszą tendencję. Stabilnym, wysokim prestiżem cieszą się zawody twórcze, inteligenckie, wymagające dużej wiedzy, wysokich kwalifikacji, niezależności w działaniu, przynoszące zawodową satysfakcję. Zawód rolnika kojarzony jest przez większość polskiego społeczeństwa w pierwszym rzędzie z ciężką pracą fizyczną. W związku z tym nie jest postrzegany obecnie jako prestiżowy. Podstawową przyczyną spadku poważania i pozytywnej oceny zawodu rolnika jest zatem zła sytuacja materialna rolników. Obraz ekonomicznych

problemów wsi i rolnictwa utrwalony w świadomości społecznej znajduje odzwierciedlenie w spadku pozycji zawodu rolnika w hierarchii prestiżu.

Sądy, opinie i przekonania funkcjonujące w społeczeństwie polskim na temat cech, zainteresowań, preferencji i predyspozycji ludzi mieszkających na wsi noszą znamiona stereotypu. Są to zatem, zgodnie z naturą stereotypowego myślenia, poglądy potoczne, obiegowe, zabarwione emocjonalnie, tzw. „prawdy elementarne” nie wymagające empirycznego dowodu, często niezgodne z faktami. Do ich

treści próbowano dotrzeć w badaniach CBOS w roku 1993 i 1998. W badaniach tych za przybliżoną miarę występowania stereotypu mieszkańca wsi i mieszkańca miasta potraktowano odpowiedź na pytanie: „Czy ludzie mieszkający na wsi i ludzie z miasta są tacy sami, czy też istnieją między nimi istotne różnice”? W obu badaniach około połowa badanych stwierdziła, że ludzie są jednakowi niezależnie od miejsca zamieszkania. W roku 1993 tylko co trzeci ankietowany opowiadał się za istnieniem istotnych różnic między mieszkańcami wsi i miast, a w roku 1998 – już co drugi (!). Na przestrzeni kilku lat nastąpił zatem istotny wzrost poczucia odmienności pomiędzy obiema grupami. Z analiz odpowiedzi wynikało, że różnice między obu grupami manifestują się głównie w sposobie zachowania, stylu bycia i mentalności (57% ogółu wskazań) oraz cechach zewnętrznych, to jest wyglądzie, sposobie ubierania oraz sposobie mówienia (42%). Rzadziej różnic tych upatrywano w odmiennych obyczajach, stylu życia, stosunku do tradycji na wsi i w mieście.

W oparciu o wypowiedzi respondentów zrekonstruowano najważniejsze elementy stereotypu mieszkańca wsi i mieszkańca miasta. Cechy przypisywane ludziom ze wsi to: pracowitość, szacunek do tradycji, silne więzi rodzinne, religijność, prostolinijność i uczciwość. Z kolei stereotyp mieszkańca miasta budowany był w opozycji do cech mieszkańca wsi i obejmował takie cechy jak: bardziej wykształcony, gustowniej i modniej ubrany, bardziej schludny, bardziej obyty, o większej kulturze i ogładzie, ale jednocześnie bardziej arogancki, mający lekceważący stosunek do ludzi ze wsi, mniej życzliwy dla innych.

Obraz mieszkańców wsi w opinii ogółu Polaków wygląda korzystniej niż mieszkań-

ców miasta. Kluczową rolę w pozytywnym stereotypie mieszkańców wsi odgrywają: religijność, pracowitość i dbałość o standardy moralne, to jest wartości składające się na tradycyjny etos kultury chłopskiej. Mieszkańcy wsi oceniani są również jako bardziej życzliwi i szczerzy niż mieszkańcy miast, ale mniej zadbani i bardziej niezaradni. W latach 90. w stereotypowym wizerunku mieszkańca wsi nie nastąpiły istotne zmiany. Nie ma w tym nic zaskakującego, bo inercja i konserwatyzm to typowe cechy myślenia potocznego.

Inne opinie na temat wsi i stosunków miasto – wieś silnie zakorzenione w społeczeństwie, tj. podzielane przez zdecydowaną większość Polaków tworzą wizerunek wsi strzegącej polskich tradycji i obyczajów, nie zacofanej, choć dyskryminowanej, to znaczy gorzej traktowanej przez władze centralne niż miasto. Stwierdzeniami, które – zdaniem większości badanych – najlepiej oddają istotę wiejskiej egzystencji są: „codzienny trud i ciężka praca” oraz „zdrowy styl życia”. W końcu lat 90. wieś kojarzy się Polakom również z mniejszymi szansami na zajęcie wysokich pozycji społecznych, mniejszymi możliwościami rozwijania zdolności i zainteresowań, a także z utrudnionym dostępem do edukacji i awansem materialnym.

6.5. Kościół w środowisku wiejskim

Ograniczaniu aktywności instytucji kultury publicznej towarzyszy ciągły wzrost znaczenia Kościoła Katolickiego jako instytucji starającej się wypełniać lukę powstałą w wyniku ich likwidacji. Parafie w coraz większym stopniu pełnią nie tylko funkcje kultowe i administracyjne, ale również kulturalne. Poprzez organizację imprez kulturalnych czy pielgrzymek kościół pragnie utrzymać dotychczasowy wpływ na ludzi wierzących, których na wsi jest około 97%. Odsetek deklarujących związek z wiarą jest stabilny. Od bardzo wielu lat utrzymuje się na wysokim poziomie. Jednakże bardziej szczegółowa analiza badań socjologicznych sugeruje, że więź z religią, a tym bardziej z Kościołem Katolickim nie jest tak bezwarunkowa i silna jak wskazują deklaracje respondentów. Z badań zrealizowanych na ogólnopolskiej próbie w 1997 roku wynika bowiem, że 68% ludności wiejskiej wierzy w Boga i nie ma wątpliwości co do jego istnienia. Dalszych 21% czasami wątpi w jego istnienie, a 11% deklaruje swój indyferentyzm lub też agnostycyzm. Jeszcze mniejszy jest odsetek osób realnie uczestniczących w praktykach religijnych.

Analiza wyników badań z 1997 i 1999 roku, nad uczestnictwem w praktykach religijnych, które są ostrzejszym kryterium po-

Tabela 6.6

Opinia o szacunku jakim parafianie darzą swoich proboszczów i wikariuszy po roku 1989 wg miejsca zamieszkania* (w %)

Miejsce zamieszkania	Szacunek				Liczba osób
	Zwiększył się	Zmniejszył się	Nie zmienił się	Trudno powiedzieć	
Wieś	14	33	46	7	410
Miast do 20 tys.	11	41	39	9	135
Miasto od 21 do 100 tys.	15	38	39	8	205
Miasto od 101 tys. do 500 tys.	11	36	42	11	214
Miasto 501 tys. i więcej	12	39	40	10	146

* źródło: Kościół w III Rzeczypospolitej. Komunikat z badań. Warszawa, CBOS 1999, s. 31.

miaru wypełniania roli członka Kościoła Katolickiego dowodzi, że regularnie wypełnia instytucjonalne obowiązki katolika około 70% ogółu wiejskiej populacji, a dalszych 14% nieregularnie. Około 16% wypełnia natomiast tak rzadko religijne powinności, że trudno osoby te uznać za faktycznie związane z Kościołem. Bardziej szczegółowa analiza ujawnia, że właśnie ok. 60–70% ludności wiejskiej respektuje ważniejsze dogmaty doktryny religijnej. Pozostali traktują je selektywnie w sposób pragmatyczny (Religijność..., 1999). Jeszcze słabszy wydaje się być związek polskiej ludności wiejskiej z instytucją Kościoła. W latach 80. i na początku lat 90. Kościół Katolicki cieszył się ogromnym szacunkiem. Zaufanie wobec Kościoła wyrażało wówczas blisko 90% ogółu społeczeństwa wiejskiego. Jednakże wraz ze zmianą systemu społeczno-gospodarczego i aktywnym angażowaniem się Kościoła w politykę, na początku lat dziewięćdziesiątych zaufanie do tej instytucji zmniejszyło się do około 40–45%. Równocześnie wzrosła dezaprobatą wobec Kościoła jako instytucji publicznej (Kościół..., 1999). Z badań zrealizowanych w 1999 r. przez CBOS wynika, że aż 56% ludności wiejskiej deklaruje, iż Kościół powinien mieć mniejszy wpływ na życie kraju.

Religijność ludowa

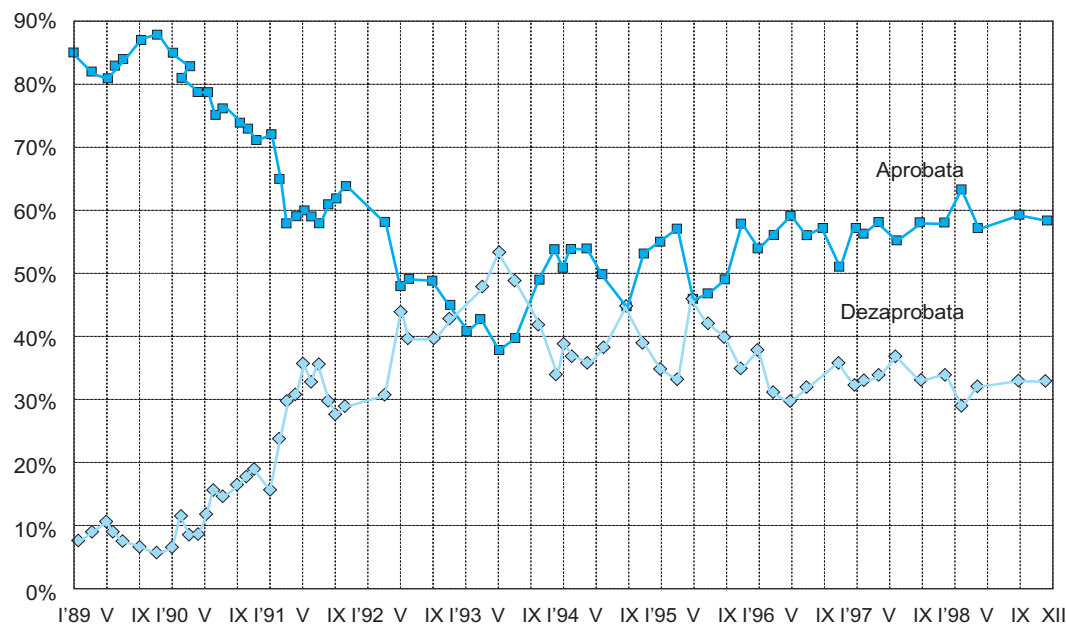
Religijność ludności wiejskiej bardzo ściśle jest związana z religijnością ludową. Jednakże zmiany dokonujące się w układzie makro i mikrostrukturalnym powodują, że nie jest zjawiskiem stabilnym. Niezmienną cechą charakterystyczną jest wysoki stopień deklarowanego związku populacji wiejskiej z wiarą. Związek z religią jest głównie socjo-centriczny a nie egocentryczny. Wiara jest zasadniczo wiarą przodków, a nie systemem dogmatyczno-doktrynalnym. Religia jest zatem integralnym elementem szerszej kultury, w której zakorzeniona jest jednostka, stanowiącym podstawowe źródło tożsamości społecznej. Charakterystyczną cechą religijności wiejskiej jest niski poziom wiedzy religijnej i znaczna skłonność do traktowania ludowej (tradycyjnej) obrzędowości i obyczajowości jako głównego rdzenia religii. Popularny kult obrazów świętych i osób szcze-

gólnie zasłużonych dla danej grupy jest ważniejszy aniżeli znajomość doktryny. Na stosunkowo wysokim poziomie utrzymuje się uczestnictwo w praktykach religijnych. Zaobserwować można jedynie niewielkie zmniejszanie się odsetka uczestniczących w praktykach nadobowiązkowych. Nadal masowy jest udział w praktykach związanych ze świętami Wielkiej Nocy, Bożego Narodzenia czy Bożego Ciała. Zmniejsza się natomiast udział w lokalnych odpustach. Pewnej redukcji ulega tradycjonalizm parafialny. Rozszerza się natomiast narodowa podstawa identyfikacji religijnej. Zmianie ulega rola wspólnoty parafialnej i proboszcza. Parafia coraz częściej traktowana jest jako administracyjna jednostka organizacji kościelnej, a nie jako wspólnota wiary. Rola księdza często jest redukowana w świadomości społecznej do funkcji związanych z praktykami i obrzędowością religijną.

Opracował Paweł Starosta na podstawie: Piwowarski W. (red.) Religijność ludowa. Wydawnictwo Wrocławskie, Wrocław 1983.

Wykres 6.3

Zmiany ocen działalności Kościoła

Sformułowanie pytania dotyczącego oceny działalności Kościoła było od roku 1989 kilkakrotnie zmieniane. Do września '89 roku pytanie brzmiało: „Przedstawie Panu(i) listę organizacji, grup i osób z życia publicznego kraju. Jak Pan(i) ocenia działalność każdej z nich? Czy zgadza się Pan(i), że ich działalność dobrze służy społeczeństwu i jest zgodna z jego interesami?” Od listopada '89 roku do października '91: „Proszę teraz ocenić działalność różnych instytucji, organizacji oraz osób pełniących ważne funkcje w kraju. Czy, Pana(i) zdaniem, działalność Kościoła rzymskokatolickiego dobrze służy społeczeństwu i jest zgodna z jego interesami?” Od marca '92 do września '97: „Proszę Pana(i) o ocenę działalności różnych instytucji i organizacji. Jak by Pan(i) oceniła działalność kościoła rzymskokatolickiego?” Jednak jak wskazuje analiza wyników, zmiany w brzmieniu pytania nie wpłynęły znacząco na odpowiedzi badanych.

ródło: Kościół w III Rzeczypospolitej. Komunikat z Badań. Warszawa, CBOS 1999, s. 3.

Tylko 6% było przeciwnego zdania tzn. optowało za większym wpływem Kościoła w życiu społecznym. Co ciekawe, aż 1/3 badanych uznało, że w obecnych czasach mieszkańcy wsi darzą mniejszym szacunkiem swoich proboszczów i wikariuszy aniżeli w latach 80.

Podsumowując – religijność wiejskiej części polskiego społeczeństwa charakteryzują takie cechy jak: wysoki stopień autodeklaracji religijnych, częsty udział w praktykach religijnych i niski stopień znajomości doktryny religijnej. Odsetki wierzących i praktykujących na polskiej wsi są znaczne wyższe aniżeli w pozostałych krajach Unii Europejskiej, gdzie odsetki deklarujących związek z wiarą i praktykujących nie przekraczają 30%. Wyjątkiem jest Irlandia, gdzie odsetek uczestniczących w praktykach religijnych zbliża się do 80%.

6.6. Wiejskie społeczeństwo obywatelskie – szkic do portretu

Polskie społeczeństwo wiejskie lat 90. charakteryzuje się cechami znacznie odbiegającymi od podstawowych wzorów społeczeństwa obywatelskiego. Wydaje się, że przede wszystkim uzależnienie finansowe

struktur samorządu terytorialnego od budżetu państwa może stanowić tutaj jeden z istotnych czynników przeciwdziałających jego rozwojowi.

Relatywnie niski jest poziom aktywności społecznej mieszkańców wsi w działalności dobrowolnych struktur zrzeszeniowych jak i organizacji samorządowych. Jest jednak wyższy aniżeli w miejskiej części naszego społeczeństwa. Stare organizacje nie przystosowały się jeszcze do nowych, ekonomicznych zasad działania. Koszty transformacji obciążające w znacznym stopniu środowisko wiejskie spowodowały koncentrację aktywności ludności wiejskiej na sprawach prywatnych lub grup rodzinnych ograniczając zainteresowanie sferą publiczną. Organizacje powstałe po 1989 r. zbyt często traktowane są jako ukryte instrumenty wąskich grup interesu. Stanowią jednak istotne poszerzenie programowej oferty działania społecznego na wsi. Wzór uczestnictwa społecznego ulega ewolucji od modelu aktywności masowej do modelu aktywności selektywnej. Pomimo generalnej pesymistycznej oceny należy dostrzec, iż w drugiej połowie lat 90. dynamika niekorzystnych trendów uległa osłabieniu.